

Roy Porters storslagna svep genom läkekonstens historia är skamlöst konventionellt och genom sin konkretion läsvärt, skriver Klas Östman.

Från offer för andar till immunologisk elit

Ur människors ämnesomsättning egentligen fungerade visste ingen säkert i början på 1800-talet. Låg maten helt enkelt i magen och rutnade? Hur omvandlades den till något nyttigt? En viktig del av svaret kom år 1822, då den amerikanske armékirurgen William Beaumont fick ett tithål i en mage i arbete. Beaumont hade ryckt itill en handelsstation nära gränsen mot Kanada vid Eriesjön för att ta hand om en ung pälsgjägare vid namn Alexis St Martin som fått en hagelsvärm i magen. St Martin överlevde, men ty för att en skothålen läkte aldrig, utan fick pluggas igen tillfälligt varje gång han skulle äta.

Den ambitiösa kirurgen utnyttjade sin patient som levande laboratorium i flera år. In i hålet stoppades regelbundet olika sors matknyten – rätt salt fläsk, kokat oxkött, lite kål, en bit torr röd – bundna i silkesnören för att med olika intervaller halas igen och studeras. På det viset fick Beaumont ihop material till en viktig studie av magsafter och matsmältningens fysiologi, är han bland annat visade att maten alls inte rutnade, utan pjalldades upp av det som senare skulle kallas enzymer.

Medicinshistoriens ruggiga sidor

Vad pälsgjägaren ansåg om detta sätt att föra vetenskapen amatörförtäljer inte historien. Ätminstone inte som Roy Porter berättar den i *The Greatest Benefit to Mankind*. Men medicinintresserade eller allmänt morbida läsare belönas av Porters med mängder av sådana episoder från den ruggiga sidan av medicinens förlutna, framställda med öppnbara förtjusning. Den framstående anatomen och embryologen Hieronymus Fabricius presenteras således inte bara genom sina lärda verk, äsären får också en blodisande inblick i en kirurgs vardag på 1500-talet, när Porter citerar Fabricius beskrivning av hur en atient plötsligt sliter sig loss under en benamputation.

Fabricius, som arbetar hemma, har bara sin lille son till hjälp och orkar inte hålla nere mannen, som förtvivlat försöker fly ots att kappningen kommit halvvägs. Inte förrän kirurgens högrävda hustru skyndar till hjälp lyckas de med gemensamma after få fast den olycklige på operationsbordet igen. Fabricius

ter

zum Vorschwein
censur, säger
eien hat censure-
klickt tillkänna i
sä har inte bara
agen, utan också

teachers (lärare), preachers (präster) och traitors (förrädare). Ofta går de också på skrå över språkgränserna, som i teagarten, en blandning av engelskans tear (tår) och tyskans Tiergarten (djurpark).

Ändå är inte sammanblandningar rumsrena hos språkvetare och språkvrådar. De är språkfel. Sammanblandning är ingen legitim ordbildningsmetod, som avledning eller sammansättning. Ord ska inte tryckas ihop på det här sättet, de ska följa varandra som pärlor på en tråd.

Men ljuv ny betydelse uppstår när vi glömmet det.

JAN ANWARD

Medicinshistoria

Roy Porter
The Greatest Benefit to Mankind
A Medical History of Humanity
from Antiquity to the Present
HarperCollins 1997

toriker skulle våga sig på att skriva medicinens historia, från stenålderns näringsproblem till aids, och ännu färre så ogenerat traditionellt som Roy Porter. Stora sjukdomar och stora upptäckter är vad det handlar om och Porter förklarar frankt i förordet att han inte ger mycket utrymme åt något annat än vinnarnas historia, han skildrar den västerländska skolmedicinens framväxt.

Roy Porter går emot rådande teoretiska mode också genom att skildra den medicinhistoriska utvecklingen som en utvecklings-trappa, där varje nytt steg har inneburit en objektivt sett bättre förståelse av människokroppens mysterier. Först har vi de traditionella läror som förklarar sjukdomar som ett verk av onda andar, trolldom eller gudomliga ingripanden. Sådana förklaringar förekommer ännu bland naturfolk och behåller ett diffust inflytande på många andra håll, menar Porter. Olika kristna sekter tror fortfarande på helbräddagörare, som numera kan utöva sitt yrke i TV, åtminstone i USA. Samma tro får katolska pilgrimer att vallfärda till Lourdes och andra heliga platser.

Segheten hos ursprungliga tankesystem ska alltså inte underskattas. Ändå måste det ses som en avgörande intellektuell kursändring när antikens läkare började ersätta utomvärldsliga förklaringar av sjukdom med "naturliga". Vad den klassiska grekiska medicinens portalfigurer Hippokrates – halvt mytisk som Homeros – och Galenos uppfattade som naturligt, skiljer sig förstås en hel del från vår tids synsätt.

Åderlåtning på grekiskt vis

Det Galenska systemet kallas humoralpatologi, efter det grekiska uttrycket för kroppsvätskor. Balans och harmoni var viktiga begrepp, liksom analogier mellan de fyra elementen – eld, vatten, luft och jord – och de fyra kroppsvätskorna – blod, slem, svart galla och gul galla. Störningar i balansen mellan kroppsvätskorna orsakade olika sjukdomstillstånd och måste därför rättas till. Företrädesvis genom att patienten tappades på blod.

Åderlåtningen, som kloka gubbar och gumor praktiserade fram till våra dagar på det svenska bondlandet, härstammar alltså från de gamla grekerna och de första försöken att konstruera en naturlig sjukdomssyn. Samma sak gäller de ord för grundläggande personlighetstyper, som vi fortfarande kan använda. De grundar sig på vilken vätska som dominerar en människa. Är det blod blir man en sorglös sangviniker, är det slem blir man en trög flegmatiker, är det svart galla blir man en sorgsen melankoliker och är det gul galla blir man en hetlig koliker.

Eftersom Galenos var oerhört produktiv överlevde åtskilligt av hans skrifter i avskrifter och sammanfattningar. Under den tidiga renessansen gjordes inte heller något brott med humoralpatologi – stridsropet var ju *ad fontes*, till källorna, alltså till de antika originaltexterna.

Den grekiska antikens föreställningar dominerade således den västerländska medicinen i nära 2 000 år. Under den tiden kunde

skriver att han svävade i dödlig fara: antagligen hade patienten lyckats slita till sig bensägen.

De många konkreta exemplen gör boken ganska lättläst, trots den ambitiösa uppläggnings. Få his-

läkare egentligen bara bota genom lyckträfar eller genom att bortse från skolmedicinens lärosystem och hålla sig till egen erfarenhet. Fint sätt på sängkanten var kanske just därför något som förr ansågs viktigare inom läkarskräet än det gör idag. Gamla tiders doktorer tog sig tid att låta patienten berätta om sin sjukdom, eftersom de vare sig hade undersökningsinstrument eller botemedel att tillgå.

Läkarnas oförmåga genomskådades

Läkarnas grundläggande oförmåga genomskådades förstas av respektlösa lekmän; när Molière gjorde sig lustig över doktorers tomma prat i *Den inbillade sjuk* visste han att satiren skulle gå hem hos 1600-talets bilda allmänhet. Att den medicinvetenskapliga frontlinjen redan hade flyttats var få i publiken medvetna om, eftersom behandlingen av patienter knappast påverkats av det.

Itället för att spilla tid på utläggningar om vad de antika läromästarna egentligen hade menat och spekulationer om hur människokroppen filosofiskt sett borde fungera, hade läkare under 1500-talet systematiskt börjat dissekera döda kroppar för att se efter hur de var uppbyggda (*autopsy*); de engelska TV-deckarnas ord för dissektion, kommer från det grekiska uttrycket för att se själv).

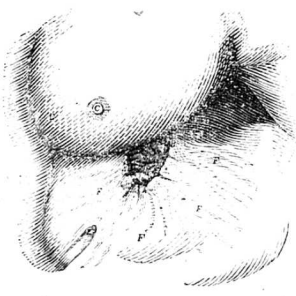
Andreas Vesalius dissektioner vid universitetet i Padua drev honom till slutsatsen att mästaren Galenos bara hade studerat djurs innanmäten – och därför hade fel om ganska elementära saker, som hur den mänskliga levern såg ut eller hur ett käkben är uppbyggt. *De Humani Corporis Fabrica*. Vesalius storverk om den mänskliga kroppens anatomi, var det första brottet med antikens medicin.

Flitigt sågande i mänskliga kadaver skapade en ny, allt mindre traditionsbunden bild av människokroppens funktionssätt. William Harveys beskrivning av blodcirkulationen år 1628 ses ofta som slutet på början i det arbetet. Galenos dikterade att blodet inte gick runt, runt, utan hela tiden nybildades i levern, ett påstående som satt myror i huvudet på generationer av auktoritetsbundna anatomer. När denna central tes i Galenos läror motbevisades av någon som såg efter själva, slogs kanske den avgörande spiken i den antika traditionens kista.

Med hjälp av fortsatta anatomiska detaljstudier, nya hjälpmedel som mikroskopet, lyckliga tillfälligheter som Beaumonts tithål in i St Martins mage och systematisk kunskapsupbyggnad på angränsande områden som organisk kemi, hade medicinen under 1800-talets andra hälft kommit långt i sin utveckling till modern vetenskap. Men, påpekar Porter, införandet vid denna tid av effektiv smärtlindring och sterilisering inom kirurgin var det första genombrottet som patienterna faktiskt hade direkt nytta av.

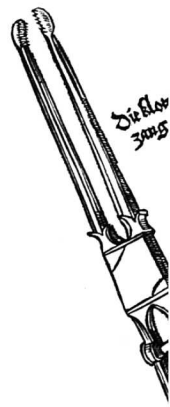
Den övriga medicinska revolutionen sedan Vesalius hade bokstavligen varit av akademiskt intresse. Läkarna visste mer om vad som felades än på Molières tid, men möjligheterna att bota hade inte blivit bättre. De stora smittsjukdomarna härjade som under medeltiden, ostörda av teoriutvecklingen. Pesten och smittkoporna ersattes av tuberkulosen och koleran.

Det viktigaste som inträffade i mänsklighetens hälsoutveckling – till skillnad från den medicinska vetenskapens utveckling – före 1900-talet var förmodli-

Hålet i magen. Amerikanen William Beaumont studerade matsmältningen genom att införa föda genom pälsgjägaren Alexis St Martins oläkta skothål.

Ur William Beaumonts *Experiments and Observations on the Gastric Juice, and the Physiology of Digestion*, 1833.

Die Welt 30/05